

ГОСТИННІСТЬ У ДАВНЬОМУ РИМІ НА ПРИКЛАДІ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЦИЦЕРОНА ТА ПЛІНІЯ МОЛОДШОГО

*На основі аналізу епістолярної спадщини Марка Тулія Цицерона та Плінія Молодшого виявлено особливості гостинності в Давньому Римі, розкрито значення римської *sepa* як форми спілкування та консолідації членів *familiya*.*

Ключові слова: *культура Давнього Риму, особливості гостинності, спільна трапеза, римська *sepa*.*

*На основе анализа эпистолярного наследия Марка Туллия Цицерона и Плиния Младшего выявлены особенности гостеприимства в Древнем Риме, раскрыто значение римской *sepa* как формы общения и консолидации членов *familiya*.*

Ключевые слова: *культура Древнего Рима, особенности гостеприимства, совместная трапеза, римская *sepa*.*

*On the basis of the analysis of the epistolary heritage Mark Tullius Cicero and Pliny the Younger peculiarities of hospitality in ancient Rome are discovered, the value of the Roman *sepa* as a form of communication and consolidation of members *familiya* is disclosed.*

Key words: *culture of ancient Rome, characteristics hospitality, a common meal, Roman *sepa*.*

Актуальність статті зумовлена входженням України в європейський культурний простір, розширенням географії подорожей, перетворенням туризму на глобальний феномен значення гостинності актуалізувалось у контексті взаємодії національних традицій з інноваційними технологіями, характерними для сучасного етапу цивілізаційного розвитку. Туризм, як складова індустрії гостинності, здатний сприяти економічному зростанню, соціально-економічній інтеграції, підвищенню конкурентоспроможності закладів гостинності та створенню нового іміджу України в Європі та світі.

Як одна з фундаментальних характеристик людської цивілізації, як форма спілкування людей гостинність на різних етапах розвитку набувала специфічних ознак. Нова мета подорожей, поступове накопичення знань про світ сприяли збагаченню традицій гостинності й підвищенню її ролі та значення в процесі міжкультурної комунікації.

Давньогрецький історик Геродот описує традиції багатьох народів, що населяли давню ойкумену. У його «Історії» подані яскраві картини культури, способу життя й побуту різних народів світу. Для написання «Історії» Геродот використовував не лише особисті спостереження та враження, а й розповіді різних мандрівників та наявні за його часів писемні пам'ятки. Для описів Геродота характерна достовірність, а деякі географічні й етнографічні відомості набули згодом

підтвердження в археологічних дослідженнях. «Історія» Геродота є своєрідною історико-географічною й етнографічною енциклопедією, невичерпною скарбницею відомостей про минуле, традицій гостинності [3]

Питання індустрії гостинності, зокрема, що стосуються історії, аналізуються на сторінках як вітчизняних, так і зарубіжних фахових періодичних видань: «Гостиничный и ресторанный бизнес», «Гостиница и ресторан», «Ресторатор», «Ресторанная жизнь» тощо.

Проблему гостинності в історії культури досліджують історики, філософи, культурологи. Так, Г. С. Кнабе праця з історії та теорії культури аналізує гостинність у культурі Давнього Риму, акцентуючи на її важливості в структурі «otium». Дослідник визначає гостинність Давнього Риму як сприятливу сферу для формування особистості вільного громадянина [5], [6].

Розглядаючи гостинність у контексті дозвілля, Г. С. Кнабе відзначає важливість проведення в добу античності свят, пов'язаних зі збиранням врожаю, що мають спільні елементи із сучасними карнавалами (в Греції — Кронії). Такі свята могли тривати більше тижня і відображали бажання до проведення активного дозвілля. Їх суть полягала в тому, що через них народ демонстрував богам сприйняття як благ, так і турбот суспільної організації, цивілізації та культури.

Російський учений Ю. А. Стрельцов зазначає, що саме в добу античності серед аристократичних і заможних верств виникли нетрадиційні форми практики та види дозвілля (читання авторських творів, колекціонування рідкісних предметів, мешкання влітку на замських віллах, прогулянки на природі, частування, різноманітні розваги, подорожі, або просто байдикування). Автор стверджує, що проводили таке дозвілля індивідуально. Саме серед елітних суспільних верств вперше з'являється тривале дозвілля, яке кожний мав можливість проводити на свій розсуд та обирати заняття відповідно до особистих уподобань. Аналізуючи бесіди як форму проведення дозвілля, дослідник зазначає, що повсякденні інтереси людей того далекого минулого, за наявності відмінностей, у багатьох аспектах були подібними до інтересів наших сучасників [10].

Специфіку гостинності в Давньому Римі розглядають Л. Винничук [2], історики школи «Анналів» [1]. Однак гостинність Давнього Риму в епістолярній спадщині Цицерона та Плінія Молодшого не досліджена.

Мета статті — дослідження особливостей гостинності в Давньому Римі за часів імперії на основі аналізу листів державного діяча, оратора і філософа Марка Тулія Цицерона та громадського діяча Плінія Молодшого.

В елліністично-римську добу під впливом абсолютно нових соціокультурних умов актуалізується тип людини з диференційованою і витонченою суб'єктивністю, орієнтованої на глибинний самоаналіз, вишукану культуру суб'єктивних відчуттів, настроїв і роздумів. Безпосередня участь у житті суспільства, притаманна античному полісу чи римській *civitas*, зникає, громадське життя замінюється виконанням наказів володаря.

Характерний індивідуалізм актуалізував роль і значення побуту. Матеріальний рівень давньоримської цивілізації забезпечував комфорт і високий рівень проведення дозвілля, що стає основою подальшого розвитку приватної гостинності.

Однією з форм приватної гостинності Давнього Риму був званий обід. Інформація про його особливості міститься в листах Плінія Молодшого та Цицерона. Так, у сюжеті «Запрошення до обіду» знаходимо свідчення того, що воно супроводжувалося веселим жартом і дружнім піддражнюванням: «Послухай! Обіцяєш бути до обіду» [9, с. 16].

Існування звичаю запрошувати друзів та їх сім'ї на гостини до замських віл з нагоди приїзду засвідчує запрошення Цицерона своєму другу Аттіку, котрий повертався до Риму: «У день свого приїзду неодмінно будь у мене разом зі своїми рідними» [7, с. 214, с. 470]. Однак про свої наміри гостини необхідно було обов'язково сповістити, як про це просить Цицерон свого друга Аттіка: «Сповіщай мене найсправнішим чином про всі свої справи і наміри приїзду» [7, с. 7, с. 413].

Зустрічі організовувалися на належному рівні, яка б зі сторін не влаштувала їх, та незалежно від місця проведення, наприклад, зустріч Цицерона і Варрона, що мали садиби під Туськулом і Кумами: «Тому, за твоїм бажанням, або в туськульській садибі, або в кумській у тебе чи, чого я б хотів найменше, в Римі, — аби ми були разом — я, звичайно, влаштую так, щоб це було визнано прийнятними для кожного з нас» [8, с. 376, с. 479].

Цицерон, збираючись приїхати зі своїми друзями в Туськульську садибу, заздалегідь попереджає про це дружину Теренцію й просить, щоб вона приготувала все належним чином до прийому гостей. «У Туськульську садибу думаю приїхати або в нони, або наступного дня. Зі мною, можливо, буде декілька осіб, і ми, думаю, затримаємося там на триваліший термін. Якщо в лазні немає ванни, нехай улаштують. Нехай приготують і інше, необхідне для харчування й здоров'я» [8, с.370].

Щодо гостинного прийому та забезпечення їжею Плінія Молодшого в будинку його друга Понтія Алліфана свідчить лист: «Знаю, яка причина перешкодила тобі попередити про мій приїзд у Кампанію,

— тебе немає ... Стільки міських і сільських харчів нанесли мені від твого імені. Хоча це і не гарно, але я все взяв: і твої мене просили взяти, і я побоявся, що коли не візьму, ти розсердишся і на мене, і на них. Наперед, однак, якщо в тебе міри не буде, вона буде в мене. Я вже повідомив твоїх, якщо вони знову принесуть стільки ж, то все заберуть назад. Ти скажеш, що мені слід користуватися твоїм добром, як своїм власним: я й буду берегти його, як своє!» [9, с.113].

Про рівень гостинності, який забезпечили проконсулу Калестрію Тірону, другу Плінія Молодшого, в маєтку іншого його друга Фабата, свідчить лист, у якому він повідомляє, що сподівається вмовити проконсула Калестрія Тірона заїхати в провінцію Бетику в маєток Фабата в Умбрії, щоб він, як посадова особа, зміг здійснити формальну процедуру звільнення деяких рабів. Фабат, мабуть, сумнівався, чи захоче проконсул відхилитися від свого шляху до місця призначення. Пліній перекоонує: «Не бійся, що це буде йому складно: заради мене він погодиться обійти всю землю». При цьому Пліній зазначає, що він і Калестрій не раз гостювали один в одного: «Я часто їздив до нього на віллу, він часто одужував після хвороби в моєму будинку» [9, с. 126].

Фабат готовий був виїхати назустріч почесному гостеві навіть у Медіолан, хоча для його віку ця поїздка надто складна. «Радію, що ти настільки міцний, що можеш зустріти Тірона в Медіолані. Я наполягаю, — зазначає Пліній, — щоб ти чекав його в будинку, в самому будинку й навіть не переступав порога кімнати. Хоча я люблю його, як брата, але він не повинен від людини, яку я шаную, як батька, вимагати уваги, якої він не жадавав би від свого батька» [9, с.130].

Розпорядок дня римлян був зумовлений тривалістю світлового дня і необхідністю цінувати сонячним світлом. Тому вони прокидалися рано, разом зі сходом сонця. День вільного знатного римлянина проходив згідно із чітким розкладом. Так, суспільні справи (*negotium*) виконували до настання спеки і лише після цього наставав час відпочинку (*otium*), коли римляни виконували фізичні вправи, відвідували терми, плавали в басейні. Харчування римлян було триразовим — вранці, в середині дня і ближче до його кінця, що поширене в інших народів, принаймні європейських. Ранкова закуска (*jentaculum*) і денний сніданок (*prandium*) не передбачали ні точного часу, ні певного меню. Звичайний сніданок, проте, був між ними і складався з хліба, змоченого у вині або слабкому розчині оцту, сиру, фініків, іноді — холодного м'яса або шинки [5, с.19–29].

Так, дотримуючи звичаїв, імператор Август їв на сніданок «грубий хліб, дрібну рибку, вологий сир, віджятий уручну, зелені фіги другого збору», а Сенека і зовсім «снідав сухим хлібом, не підходячи до столу».

У повсякденному житті римлянин міг обідати як сам, так і з найближчими членами своєї сім'ї — дружиною, батьками, дітьми. *Jentaculum* і *grandium* не передбачали присутності сторонніх (гостей), їх людина могла вживати одноосібно. Обід (лат. «*sena*») розпочинався завжди в той самий час, і незмінно проходив в оточенні сім'ї на другому поверсі будинку над атрієм і називався «*senaculum*» [5].

Особливе значення в житті римлян мала *sena* як форма спілкування і консолідації малої соціальної групи, спільна трапеза членів певної стійкої мікроспільноти — *microunites sociales*. Такі мікроспільноти визначали безпосереднє життя римлянина, оскільки саме завдяки їм відбувалося долучення до суспільного життя. Малу соціальну групу об'єднував культ зі своїми святами — *sacra mensae*, а спільне споживання їжі було однією з форм демонстрації святості й забезпечувало за столом атмосферу довіри і чистоти думок.

Місцем римської *sena* слугувала невелика кімната — «трикліній», що, переважно, виходила на перистиль. У центрі стояв стіл, на якому розміщували страви. З трьох сторін цей стіл оточували масивні, зазвичай, кам'яні ложі для гостей, поверхня яких мала трохи похиле підвищення до столу, що зумовило назву — «трикліній».

Меню римських званих обідів здебільшого передбачало зміну страв (чотири, п'ять, найбільше — сім), кожна з них містила різні й інколи зовсім різномірні страви. Там, де втрачалось відчуття міри та пристойності, де господареві важливо було продемонструвати своє багатство, а запрошеному — задарма наїстися за трьох, ця нескінченна зміна страв перетворювала обід на своєрідний гастрономічний марафон, нескінченне переїдання. За декілька годин безперервного споживання їжі на таких обідах людина поглинала кабана, зайців, камбалу, устриць, шампінйони, ковбаси, артишоки, сир, пироги тощо. Таким, наприклад, був обід у середині I ст. н. е.: «...порося, прикрашене ковбасами з пташиними тельбухами і гарбузом; по шматку ведмежатини; печінки, яєць, зварених «у мішечок», тунця; сирний пиріг, холодний, але политий гарячим медом, обкладений квасолею, горохом, горіхами і персиками; остання зміна складалася з м'якого сиру, виноградного соку, равликів... На закінчення обіду по колу подавалась глибока таця з маринованими оливками» [9, с. 9, с.17].

Щоб розвеселити співтрапезників, у триклінії виступали актори-коміки, танцюристи, музиканти, проводили аукціони картин, читання віршів уголос [9].

Спільна трапеза була неодмінною складовою тих громадських, колегіальних, культових організацій і гуртків друзів, у яких проводилося дозвілля римського громадянина, інколи його суспільна й повсякденна діяльність. У триклінії римського багатія за його столом збиралися родичі, друзі й колеги, відпущеники і клієнти, тобто

люди, котрі належали до системи взаємовідносин громадянської спільноти. Значення такої системи полягало, зокрема, в демонстрації солідарності цих людей у взаємодопомозі, в наданні підтримки, моральної та матеріальної, «старшими і багатшими членами» групи «молодшим» і біднішими, передусім патроном — клієнтам. За такою підтримкою клієнти та збіднілі члени роду і йшли на обід до патрона, де, проте, вже наприкінці існування республіки, а тим більше на початку імперії виникла атмосфера, в якій заступництво перетворювалося на грубе знуцання, нахабство і цинізм, а залежність — на приниження.

Уживання їжі та напоїв, благочестива подяка богам за їх заступництво і солідарність формували у свідомості римлян відчуття єдності, яке досягалося під час «*sena*» — спільної трапези членів «*familiya*», спільноти, колегії. Такі трапези зумовлені необхідністю збереження або відновлення атмосфери демократичної солідарності, втраченої за часів імперії. Ця потреба постійно породжувалася саме навколишнім життям, яке містило в собі як залишки громадського устрою, так і загрози, серед яких найнебезпечнішими були тенденція розпаду спільноти, втрата почуття солідарності, а відтак — наруга над традиціями.

Римська *sena* була справжньою трапезою. Цицерон зазначає: «Обід зазвичай складався, крім закуски (*antecena*, *proraulsis*, *gustatio* — яйця, олива, солоня риба, ковбаса; напої — медова сита, *gaulsum*), з двох змін: 1) власне обід (*sena*) — різноманітні страви; 2) десерт (*mensae secundae*) — печиво, сир і фрукти» [8, с. 398-399, с. 485]. Вона повторювалася щодня, охоплювала другу половину дня і вечір, тобто тривала від третьої до шостої або восьмої годин, іноді дотемна. Переходити від обіду до нічного сну, мабуть, була нормою [5].

У римлян існував особливий ритуал прийому гостей. Так, запросивши на обід, господар демонструє своє доброзичливе до них ставлення, повагу, пропонує вино з дорогоцінного кубка. Але при цьому меню в співтрапезників було різним. Раби, що прислужували за столом, ставили їжу окремо перед кожним, але вона була однаковою, і господар розподіляв пригощання згідно із соціальним статусом кожного.

Пліній Молодший описує один із обідів, де «...господар мав смак і був хазяйновитим, але, водночас, скупим і схильним до марнотратства. Йому і декільком гостям вдосталь подавалися прекрасні страви, а іншим — погані й у малій кількості. Вино трьох сортів він розлив по маленьких пляшках: одне було для нього і для нас, інше — простіше — для друзів, які в нього розташовані по сходинках,

трете — для відпущеників, його і моїх; ти не міг вибирати і не міг відмовлятися» [9, с. 28].

Слід зазначити, що Пліній Молодший висловлює своє негативне ставлення до таких прийомів гостей і зауважує: «У мене всім подається одне і те ж; я запрошую людей, щоб їх пригостити, а не ганьбити, й у всьому зрівнюю тих, кого зрівняло моє запрошення. Поділитися з багатьма тим, чим користуєшся сам, не обтяжливо, якщо не вдаватися до надмірності в їжі. А ось те, що подавати, слід унормувати, і якщо шкода грошей, то краще зберегти їх, обмежуючи себе і не ображаючи інших» [9, с. 28].

Щодо своїх витрат на звані обіди, то сам Пліній Молодший дотримує економії завдяки проведенню їх згідно з принципом: «...мої відпущеники п'ють не те вино, яке я, а я п'ю те, яке вони» [9, с.28]. Цей принцип свідчить, що Пліній Молодший заперечує такий надзвичайний союз розкоші і скупості.

Цицерон зазначав, що його обіди влаштовуються як контраст до бенкетів багатих. Філософа по-справжньому приваблює проста їжа, яку він описує у своєму листі другу Аттіку: «Багато що у твоєму листі захопило мене, але понад усе страва із солоної риби із сиром, — означає «мізерна їжа» [7, с. 237, с. 478]. У своєму листі 46 р. Лүцію Папірію Пету до Неаполя радить: «... повернися до старовинної солоної риби із сиром. Я заподію тобі одну витрату — тим, що потрібно буде натопити лазню» [8, с. 398–399].

Званий *sena* передбачав для людей кола Цицерона тільки один вид розваги — так звану «сократичну бесіду», тобто розмову на філософські, літературні або навіть повсякденні теми, але обов'язково живу і дотепну, в якій співбесідники змагалися у винахідливості. На таких обідах панувала атмосфера щирої приязні, дружньої солідарності, духовної радості, а сам скромний дружній обід переставав бути фактом гастрономії

Пліній Молодший, погоджуючись прийняти запрошення Септіція Клари на *sena*, ставить умову щодо запропонованого для зустрічі пригощання та висловлює побажання, щоб гості послушали його читання з подальшим обговоренням прочитаного: «Повинні бути приготовлені: по качанчику салату, по три равлики, по два яйця, пшенична каша з медовим напоєм і снігом - *alicam cum mulso alica ...*, маслини, буряк, горло і тисяча інших не вишуканих страв. Ти послухав би або сцену з комедії, або читання, або гру на лірі, а подаруй і все це — ось який у мене розмах!... А ти вважаєш за краще їсти в когось устриць, свинину, морського їжака і дивитися на танок гад, (прославлених танцівниць із Гадесу). Будеш покараний, як — не скажу!» [9, с.16].

Підкреслена простота меню і «сократичні бесіди» в інтелектуальних колах стали сприйматися як осудження розкішних бенкетів, що супроводжувалися непристойною поведінкою їх учасників.

Спільна трапеза, як форма гостинності була неодмінною складовою громадських, колегіальних, культових організацій і гуртків друзів, у яких відбувалися суспільна і повсякденна діяльність, а також дозвілля римського громадянина. Усвідомлення безповоротності минулого, справжнього його значення і відчуття невпинного поступу нового часу супроводжувалося спробами затримати його за допомогою естетизації трапези, а відтак, і гостинності.

Перспективами подальших досліджень є розкриття досвіду міжкультурної взаємодії і з'ясування ролі та значення гостинності для досягнення миру і злагоди між народами, що набуває особливого значення в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

Список літератури

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. : У 3-х т. — Т. 1.: Структури повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель / Пер. з фр. Г.Філіпчук. — К. : Основа, 1995. — 544 с.
2. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи древней Греции и Рима / Л. Винничук. — М. : Высшая школа, 1988. — 496 с.
3. Геродот. История: В 9 т. / Геродот / пер. с греч. — Ф. Г. Мищенко с его предисл. и указ. — 2-е изд., испр., доб. — М. : Кузнецов, 1888. — Т. 2. : (книги V–IX. Указатель с примеч.). — 639 с.
4. История эстетической мысли. В 6-ти т. — Т.1. Древний мир. Средние века в Европе. Ин-т философии АН СССР; Сектор эстетики. — М.: Искусство, 1982. — 464с.; с. 209–210
5. Кнабе Г. С. Древний Рим — история и повседневность. Очерки / Г. С. Крабе. — М. : «Искусство», 1986; 298с., сс.19–29; 110–121; 122–152.
6. Кнабе. Г.С История. Быт. Античность. Быт и история античности / Г. С. Крабе. — М.; 1988. — 272 с.
7. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Брутту т. I, годы 68-51 перевод и комментарии В.О. Горенштейна // Репринтное воспроизведение издания 1949 года. — Санкт-Петербург, «Наука», 2008. — 536 с.
8. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Брутту т. II, годы 51-46 перевод и комментарии В. О. Горенштейна // Репринтное воспроизведение издания 1950 года. — Санкт-Петербург, «Наука», 2008. — 504 с.
9. Письма Плиния Младшего. Письма I-X. Второе издание. М.: «Наука», 1984. — 408 с.; сс.1, 9, 16, 17, 28, 113, 126, 130.
10. Стрельцов Ю. А. Общение в сфере свободного времени / Ю. А. Стрельцов: Учеб. пособие /Моск. гос. ин-т культуры. — М. : МГИК, 1991. — 86 с.

Надійшла до редколегії 23.09.2013 р.